

Даниленко О. В.

РОЗВИТОК НЕЗЕРНОВОГО СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ЕКСПОРТУ УСРР У 1920-Х РР.

Стаття присвячена вивченню структури, обсягу, динаміки та питомої ваги українського сільськогосподарського незернового експорту в 1920-х рр.

Ключові слова: експорт, зовнішня торгівля, Наркомзовнішторг.

Стаття посвячена изучению структуры, объёма, динамики и удельного веса украинского сельскохозяйственного незернового экспорта в 1920-х гг.

Ключевые слова: экспорт, внешняя торговля, Наркомвнешторг.

The article is devoted to structure, quantity, dynamics and specific gravity of Ukrainian agricultural non-grain export in 1920-th yy.

Keywords: export, foreign trade, Narkomzovnishtorg.

На перший погляд, термін “незерновий експорт” справляє дивне враження загадкового неологізму, своєрідної кустарної філологічної конструкції, вигаданої для зручності системного аналізу суперечливих і складних економічних відносин. Однак, варто зазначити, що його досить широко використовували офіційні органи радянської влади та дослідники у 1920-х рр. Він зустрічається в статтях О.О.Золотарьова, Л.М.Хейфеца, М.Кауфмана [7; 10; 24], опублікованих з питань зовнішньої торгівлі. Радянська історична наука фактично не висвітлювала зовнішньоекономічні зв'язки України з європейськими державами, а сучасна – виокремлює проблему дипломатичних та культурно-освітніх стосунків у контексті міжнародних відносин, хоча організаційні аспекти зовнішньої торгівлі знаходять часткове відображення в окремих публікаціях [3; 5; 9; 13]. Сільськогосподарський експорт не знайшов належного висвітлення в працях дослідників непу та істориків-міжнародників, тому з точки зору історіографічного дискурсу залишається актуальною проблемою, а власний історичний досвід здійснення зовнішньої торгівлі також заслуговує уваги з боку суспільних наук.

Тривалий час міжнародна проблематика залишалася пріоритетом центральних союзних наукових закладів та установ, а в Україні вивчали тему дружби народів, співробітництва держав соціалістичного табору, визвольного руху колоніально залежних країн. Економічні відносини України з навколишнім світом не досліджувалися ще й тому, що царина міжнародних торгових відносин належала до компетенції союзних наркоматів. До того ж основна джерельна база зосереджувалася переважно в архівах Росії, тому українські історики цуралися цієї важливої соціально-економічної та суспільно-політичної проблеми. Між тим, джерел, особливо документів і матеріалів архівних фондів радянських, господарських, кооперативних, громадських організацій, не кажучи про статистику та періодику 1920-х рр., достатньо для дослідження особливостей здійснення сільськогосподарського експорту Україною протягом 20-х рр. ХХ ст. Державні та кооперативні установи займалися експортом, діяли спеціальні державно-експортні контори, навіть спільні акціонерні товариства, тобто існувала відповідна

інфраструктура. Періодичні видання 1920-х рр. (“Плановое хозяйство”, “Хозяйство Украины”, “Внешняя торговля” тощо) супроводжувалися статистикою зовнішньої торгівлі, а газети (“Экономическая жизнь”, “Украинский экономист”, “Торгово-промышленная газета” та інші) друкували різноманітну інформацію про кон’юнктуру світових ринків, виробництво сільськогосподарської продукції, про український експорт та імпорт, про його роль і місце у формуванні європейського ринку споживчих товарів. Збереглися звіти державних органів влади про стан розвитку зовнішньої торгівлі УСРР.

Отже, спираючись на архівні джерела та матеріали періодики, маємо з’ясувати особливості зовнішньої торгівлі України, обравши її за об’єкт дослідження, а за предмет – структуру, обсяги, динаміку та питому вагу українського сільськогосподарського експорту. Метою цієї наукової розвідки є системне висвітлення організаційно-функціонально зв’язку української економіки з міжнародним економічним співтовариством, враховуючи також політично-ідеологічний чинник. Вивіз продукції сільського господарства УСРР за кордон мав економічну складову, відтак і відповідний предмет дослідження, тому для нас було важливим виокремити історичний аспект, оскільки події і явища уже давно відбулися. Основним концептуальним лейтмотивом є визнання України суб’єктом міжнародних економічних відносин, навіть після інтегрування до союзних установ, бо експортом займалися конкретні республіканські контори, господарські органи. Статистичні матеріали розвитку зовнішньої торгівлі враховували місце України, навіть виділяли її серед інших республік та загалом СРСР.

Для повноцінного розвитку зовнішньої торгівлі, крім матеріально-економічних факторів, – необхідно було мати належний організаційний апарат, повноваження та міжнародний авторитет. Жовтневий переворот перекреслив не лише минулу славу “європейської житниці”, яку Україна здобула на хлібному ринку, а також унеможливив її повернення, оскільки були зруйновані агроекономічні підвалини основних виробників зерна, цукру, хмелю, льону – поміщицькі латифундії, фермерські селянські господарства, державні, кооперативні та акціонерні підприємства. Націоналізація промисловості, соціалізація землі з виразними ознаками комунізації, переслідування заможних і підприємливих селян шляхом позбавлення майна, усунення інституту приватної власності на землю – дезорганізували народне господарство. Фактично ніякої зовнішньої торгівлі до початку 1920-х рр. не відбувалося, оскільки українська економіка не мала належного потенціалу, а блокада радянської Росії стосувалася також і радянської України. На неї поширювалася також і державна монополія зовнішньої торгівлі, яку з січня 1920 р. впровадив Наркомзовнішторг РСФРР. Того ж року Ліга націй скасувала економічну блокаду, однак для українських господарських органів існувала внутрішня політична блокада, тобто право експорту–імпорту належало Наркомзовнішторгу РСФРР. Сучасники та аналітики тих років вважали 1918-1920 рр. першим етапом формування радянської зовнішньої торгівлі, а другий датували проголошенням непу [6, с. 124-125].

Інституційно зовнішня торгівля була радянською, характерними ознаками якої стали централізація, монополія торговельних операцій, фіскальний експорт. 27 липня 1922 р. Раднарком УСРР поширив на її території дію постанови РНК РСФРР “Про уповноваженого НКВТ на Україні і його органи” [25, ф. 423, опис 3, справа 13, арк. 31], тобто український радянський уряд погодився на своєрідний васальний статус.

Уповнаркомвнуторгом, а саме така аббревіатура засвідчувала посаду нового наглядача за українським експортом, був С.Брон. При уповноваженому російського наркомату торгівлі в УСРР було створено торговий відділ, що мав статус автономної одиниці, яка була організаційно, господарсько-фінансово та оперативно самостійною, здійснюючи закупівлю сировини для експорту, звітуючись винятково у Москві [25, ф. 539, опис 1, справа 420, арк. 6].

25 листопада 1922 р. заступник наркома торгівлі РСФРР М.Фрумкін та С.Брон уклали угоду про спільну роботу за кордоном, створюючи там спільні торговельні представництва НКВТ та УповНКВТ [26, ф. 423, опис 3, справа 13, арк. 34]. Ще у липні 1922 р. перша нарада Уповноважених НКВТ підтвердила “непорушність принципу державної монополії зовнішньої торгівлі”, а “Положення про Наркомзовнішторг СРСР” 1923 р. надало йому загальносоюзного статусу. Ніхто тоді не приховував того факту, що Наркомзовнішторг РСФРР керував зовнішньою торгівлею УСРР та інших республік [4, с. 9-11].

Проголошення непу означало відродження приватної та кооперативної форм торгівлі, поживлення сільськогосподарського виробництва та формування ринку товарів, їх збільшення, тому 13 березня 1922 р. уряд видав декрет, яким уніфікував внутрішню та зовнішню торгівлю. Державні органи регулювали зовнішню торгівлю, встановлювали її суб’єктів, контингент товарів, експортно-імпортний план, перелік організацій, яким дозволяли здійснювати заготівлю, переробку, транспортування продукції за кордон. Експорт перших років непу мав фіскальний характер, оскільки держава намагалася отримати велику різницю між низькими заготівельними цінами внутрішнього ринку та експортними, тому фахівці радили переглянути подібні принципи здійснення сільськогосподарського експорту, залучивши ті його елементи, які за цінової політики перебували у занепаді. Регулювання зовнішньої торгівлі, на їх переконання, не повинно було зводитись до “... чиновницько-формалістичного ставлення – “можна” або “неможна” [20, с. 12].

Певна лібералізація операцій зовнішньої торгівлі відбулася на початку непу. На зовнішні ринки вийшли окремі трести, синдикати, госпоргани, кооперативні центри України, але під контролем торгпредств. Отже, державна монополія збереглася, а також єдність принципів зовнішньої торгівлі. “За такої нової системи ведення зовнішньої торгівлі, – наголошував у 1925 р. О.О.Золотарьов, – її відомча монополія перетворилася на монополію державну, причому, починаючи з самого Наркомату через державні експортно-імпортні (Держторги), трести та кооперацію, – включно до змішаних та акціонерних товариств, – увесь цей ланцюг торгуючих організацій регулюється єдиним органом і здійснює загальну торгову політику, пов’язану з загальногосподарським планом та загальногосподарським регулюванням торгівлі загалом” [6, с. 126]. Принцип державної монополії зовнішньої торгівлі залишався непорушним.

Сільськогосподарський експорт радянської країни, враховуючи і його хлібну складову, домінував протягом 1921-1927 рр., досягнувши паритету з промисловим експортом лише у 1927/28 р. За вартісними показниками незерновий експорт переважав у 1921/22 р., 1924/25 р. та у 1927/28 р., тобто у неврожайні роки, але вирізнявся рівною динамікою розвитку, за винятком 1925/26 р. та 1926/27 р., маючи зростання на 25% [10,

с. 81]. Ставка на хлібні культури стримувала незерновий експорт, але останній виявився активним, посідаючи у 1923/24 р. 38,6%, а в 1927/28 р. – 90% від загальної суми сільськогосподарського експорту [10, с. 82]. Його відносно міцні позиції були зумовлені спадом зернового експорту та недостатньо розвиненим промисловим експортом, оскільки на зовнішніх ринках експортна продукція не завоювала монопольного становища, відтак і не диктувала цінової політики.

В Україні незерновий експорт виявився ключовим. Якщо взяти за 100 відсотків його загальну вартість у 1909-1911 рр., то питома вага у 1923/24 р. становила 9,4%, у 1924/25 р. – 33,7%, у 1925/26 р. – 46,6%, у 1926/27 р. – 53,9% довоєнного рівня, хоча тоді переважав хлібний експорт [11, с. 25]. Подібна тенденція була характерна також для РСФРР, нехлібний експорт якої становив у 1924/25 р. 90%, у тому числі льон – 29%, пушнина – 16%, насіння трав – 13%, яйця – 6% [21, с. 19]. Експерти оцінили загальну вартість потенційних сільськогосподарських експортних ресурсів України 1925/26 р. у 60 млн. крб. [6, с. 5] Нехлібна продукція України, судячи зі звіту Торгпредства СРСР у Берліні за третій квартал 1926/27 р., становила 32% його товарообігу, серед якого льон посідав 55%, пташине пір'я 75%, яйця 90%. Загалом вона досягла 6,5 млн. крб., що дорівнювало 30% союзного незернового експорту [25, ф. 423, опис 3, справа 245, арк. 85].

Експортний план постійно недовиконували, тому виникла потреба активізації так званого другорядного експорту, тобто насіння, лікарських трав, фруктів, продукції городництва. Протягом першої половини 1927/28 р. “другорядний експорт” становив 17% вартості нехлібного експорту, а у 1926/27 р. – лише 6%. Ним займалася дуже активно кооперація, питома вага якої становила у 1926/27 р. 2,5%, а у 1927/28 р. – 46% [25, ф. 34, опис 13, справа 919, арк. 29]. Попитом європейських фармацевтичних фірм користувалася українська м'ята, особливо м'ятна олія, які посідали половину вартості другорядного експорту. Вивозили насіння конюшини, мак, картоплю, цибулю, гриби, свіжі та сухі фрукти, огірки.

До основних видів сільськогосподарської продукції, які визначили базову структуру експорту України, крім зернових, належали м'ясо, жива худоба, льон, хміль, цукор, а також яйця, птахи, пух. В українському експорті початку 1920-х рр. переважала сировина, меншою мірою товари переробної промисловості. Так, у 1923 р. її вивіз становив 6105 тонн, а наступного року досяг 26 тис. тонн [23, с. 10].

Технічні культури – льон та хміль, якими славилася Україна, потрапляли на експорт у дуже обмеженій кількості, тому що господарство занепало протягом революції, а з іншого боку їх використовували переважно на підприємствах харчосмакової промисловості (хміль) та для виготовлення одягу і предметів побуту у селянських господарствах. Якщо до 1913 р. вивозилося 18,8 млн. пудів льону, то у 1922 р. – 2,8, у 1923 р. – 2, у 1924 р. – 0,4 млн. пудів [22, с. 56]. Ринок Німеччини, яка не вивозила льону, споживав у 1922 р. понад 1 млн., у 1924 р. – 0,6 млн. пудів, Бельгії – від 4,5 до 2,5 млн. пудів [22, с. 56]. Прибалтійські країни, Польща, Чехословаччина майже не вивозили льону, тобто задовольняли власний попит самотужки, тому європейський ринок льону міг би легко поглинути льонопродукцію радянської країни першої половини 1920-х рр. Інша технічна культура – хміль, заготівельна ціна якого була однією з найвищих серед сільгосппродукції в Україні, збільшувала щороку площу, однак розпорочені українські

селянські господарства не могли конкурувати з потужними агрокомбінатами європейських виробників хмелю. Його вирощували переважно на Волині, площі хмелю у 1923 р. становили 356, у 1924 р. – 860, у 1925 р. – 1693, у 1926 р. – 1849, у 1927 р. – 3542 десятин [15, с. 130-138]. Чехословаччина, втративши конкурентноздатність власного ринку пива у 1926 р., тому що з'явилися його якісні виробники в інших європейських країнах, зменшила імпорт хмелю. Якщо у 1915 р. вона завозила 3721 центнер, то у 1926 р. – 1470 ц, тому його основні постачальники – Югославія та Польща – втратили ринок збуту. Найбільше імпортували Бельгія, за нею – Сполучені Штати Америки, тоді Чехословаччина та Німеччина.

Україна, яка мала якісні чорноземні ґрунти для вирощування соняшника, потерпала від дефіциту олії, тому що під ним у 1923 р. було всього 504, у 1925 р. – 720, у 1926 р. – 524 тис. десятин. Внутрішній ринок кожного господарського року переживав гостру нестачу олії: у 1923/24 р. – 0,5, у 1924/25 р. – 1,9, у 1925/26 р. – 1, у 1926/27 р. – 3,6 млн. пудів [14, с. 137; 19, с. 87-91]. Переробна кустарна промисловість, пропускна потужність якої була недостатньою, зосереджувалася переважно в руках приватного сектору. Укрмаслотрест виробляв лише 8,4 млн. пудів, тобто не задовольняв потреб внутрішнього споживання, тому експорт олії виявився проблематичним. Водночас, формуючи експортний план, Наркомторг СРСР вимагав від України вивезти у 1927/28 р. за кордон 200 тис. пудів олії, хоча її дефіцит в Україні становив 770 тис. пудів, місто було забезпечене на 75%, село на 10% [25, ф. 34, оп. 13, спр. 920, арк. 43]. Отже, олія посідала мізерну частку серед українського сільськогосподарського експорту, а наприкінці 1920-х рр. її вивіз став неможливим через нестачу.

Експорт продукції сільського господарства залежав від темпів та обсягів виробництва, від реального повернення до довоєнного рівня. Наприклад, поголів'я коней та свиней, якщо порівнювати з 1916 р., вдалося відновити лише у 1927 р., а великої рогатої худоби в урожайному 1923 р. [26, ф. 1, оп. 20, спр. 2749, арк. 15]. До 1913 р. м'ясний експорт України зосереджувався переважно у прибалтійських країнах та у Польщі, але у 1920-х рр. вони відродили власну тваринницьку галузь, а Литва та Латвія переробляли українську свинину на бекон, експортуючи його самостійно до Європи. У 1924/25 р. українським експортерам вдалося вивезти до Англії 59383 пуди бекону, а на Близький Схід – 15343 голів великої рогатої худоби. Загалом було експортовано 68 тис. голів худоби до різних країн (у переводі на м'ясо це становило 168331 пуд) [16, с. 165].

Відкритими для українського м'яса були ринки Німеччини, але його реальні товарні лишки в Україні становили у 1925 р. всього 1 млн. пудів (у 1913 р. – 5-6 млн. пудів) [1, с. 95-115]. В Україні було достатньо худоби, щоб збільшити експорт м'яса, особливо до Польщі, Чехословаччини, Австрії, Німеччини, однак радянський уряд не підписав відповідних ветеринарно-санітарних конвенцій. У 1927/28 р. почали вивозити м'ясопродукти через Одесу, на відповідно обладнаних суднах, відвантаживши першу велику партію – 100 тис. пудів [25, ф. 34, оп. 13, спр. 918, арк. 55]. Через технічну недосконалість холодильних установок траплялися випадки втрат, які сягали інколи 40-80% вартості продукції, але союзні контори покладали основний тягар відповідальності на Україну.

У 1926/27 р. експорт свинини з України становив 54,4% загальносоюзного вивозу, а по вартості – 57%, тобто республіка була її основним постачальником [25, ф. 325, опис 1, справа 787, арк. 107]. Виручена валюта залишалася на рахунках союзного зовнішньоторговельного відомства, хоча вона вкрай потрібна була Україні. Українським експортерам бракувало холодильного устаткування, якісних переробних фабрик, тому вивозили переважно живу худобу з високими комісійними знижками. Упродовж 1923-1928 рр. кількість худоби в Україні досягла довоєнної чисельності, але експорт м'яса становив лише його п'яту частину 1913 р.

До пріоритетної галузі, яка впливала на збільшення експортного ресурсу України, належала цукрова промисловість, хоча сировину для неї виробляли селяни. Потенційні можливості експорту цукру залежали від темпів відновлення посівних площ під цукровими буряками, які протягом 1920-х рр. суттєво виростили, однак Україна не потрапила до списку основних світових експортерів цукру. За роки війни та революції кількість цукрових заводів в Україні зменшилася наполовину, недорахувавшись 124 цукроварень, а діючих у 1921 р. залишилося 110. Протягом наступних п'яти років було відбудовано лише 44 підприємства [12, с. 79]. Світова продукція тростинного цукру у 1921/22 р. становила 12,4 млн. тонн, більшу половину якого виробляла Америка. Вона разом з азійськими країнами монополістами, а бурякового навпаки – Європа, зосередивши 81,3% світового виробництва понад – 4 млн. тонн [17, с. 25-26]. У 1922/23 р. 17 країн Європи мали 4,2 млн. тонн цукру, виробленого з буряків, однак понад третину припадало на Німеччину, проте експортувати могли Польща (100 тис. т) та Чехословаччина (40 тис. т), решта країн задовольняла власні потреби за рахунок внутрішніх резервів [18, с. 21].

У 1923/24 р. Україна майже не вивозила цукру на зовнішні ринки, навіть вимушена була його імпортувати в обсязі половини внутрішнього виробництва – 13,7 млн. пудів, задовольнивши власний ринок на 96%. Українська цукрова промисловість виробляла у 1924/25 р. 24,5 млн. пудів, а заводи інших республік 3,3 млн. пудів, тобто 88% загальносоюзного обсягу [8, с. 170-176]. В Україні, враховуючи внутрішнє виробництво та імпорт, виявилося тоді 41,3 млн. пудів цукру, з них український ринок спожив 8,4, союзний – 27,5. Експорт становив 1,5, а залишок – 2,2 млн. пудів [8, с. 172]. Якщо враховувати обсяги вивезеного цукру за кордон та до союзних республік, то зовнішній і внутрішній експорт України становив четверту частину його валового виробництва. Загальносоюзний експорт, враховуючи питому вагу виробництва цукру на українських заводах, фактично забезпечувала Україна, тобто селянські господарства, які вирощували цукрові буряки.

Загальносоюзні зовнішньоторгові контори, отримавши українській цукор, експортували його переважно на східний ринок. Так, у 1925/26 р. СРСР вивіз 44 тис. тонн цукру, з них до Персії – 36, до Туреччини – 5,1, до Афганістану – 1,5, до західного Китаю – близько однієї тисячі тонн, а наступного року – 54 тис. тонн, у тому числі до Персії 37 тис. тонн, решту – до Туреччини, Афганістану, Китаю, Монголії [25, ф. 34, опис 13, спр. 920, арк. 59]. Радянська держава пожинала плоди революційних аграрних перетворень, оскільки ліквідувавши поміщицькі цукрозаводи та угіддя, – втратила третину дореволюційного обсягу цукру, а класове обмеження заможних селянських господарств у

роки воєнного комунізму довершило справу руйнування українського ринку цукру. У 1925 р. Україна, якщо перевести на тонни, виробляла 384 тис. тонн цукру, а Наркомзовнішторг СРСР імпортував тоді 183 тис. тонн [27, с. 7-8]. Світове виробництво цукру у 1924/25 р. становило 23,2 млн. тонн, а головними його виробниками серед європейських країн були Німеччина, Чехословаччина, Франція, Польща, Бельгія, Голландія, які разом давали близько 5 млн. тонн, хоча Європа купувала близько 1 млн. тонн “заокеанського цукру”. Через Берлінське, Празьке, Варшавське торгпредство СРСР було імпортовано до радянської країни 150500 тонн цукру [27, с. 7-8].

В обмін на експортований до східних країн цукор радянські купці привозили какао для кондитерської промисловості. Експортну солодку продукцію представляли виробни українських кондитерських фабрик: карамель “Криголам “Красін” “Ягідна мішанка”, “Червона шапочка”, “Ракові шийки”, цукерки “Крем-Брюле”, “Абрикотін”, “Тузік”, “На-На”. Перефразовуючи назви українських солодошів стосовно експорту цукру, можна образно представити його як “Дай-Дай”. Україна, враховуючи її власне виробництво, могла б забезпечити внутрішній попит, навіть третину експортувати, але її продукцію поглинали союзні республіки, не компенсуючи витрат. Наприклад, сусідня Польща наприкінці 1920-х рр. повністю забезпечувала себе цукром, експортуючи до того ж 200 тис. тонн до європейських країн [2, с. 168-182]. В Україні тоді працювало 155 цукроварень потужністю 6325 центнерів кожна [12, с. 80].

Основним виробником цукрових буряків в Україні 1920-х рр. були селянські господарства, які вирощували їх на ділянках 2-3 десятини на умовах контракту з кооперативними товариствами або з цукровим заводом. Матеріально-технічне забезпечення селянського приватного підприємництва в царині виробництва та збуту цукрових буряків суттєво відставало від європейських стандартів, у яких діяли реальні ринкові відносини та соціально-економічний інститут приватної власності на землю. Дерев’яні сохи, борони, навіть металеві однолемішні плуги кустарного виробництва, якими були оснащені селянські господарства в Україні, не могли конкурувати з модерною на той час сільськогосподарською технікою Чехословаччини, Німеччини тощо. На початку 1920-х рр. їхні провідні заводи пропонували українському уряду та правлінню “Сільського Господаря”, Вукоопспілки купувати у них сіялки, розкидачі штучних добрив. Зокрема, у грудні 1921 р. фабрика Ян Працнер з Чехословаччини (м.Роудніце на Ельбі) запропонувало щорічну поставку в Україну 400-600 сіялок [25, ф. 290, опис 1, справа 431, арк. 3]. Товарні послуги для України пропонували 25 заводів, фірм, акціонерних товариств Чехословаччини, маючи широкий асортимент сільгосптехніки, але замовлення на її імпорт видавали лише союзні установи.

Сільське господарство України, особливо така трудомістка галузь, якою було виробництво цукрових буряків, вимагало належного технічного забезпечення. Намагаючись продемонструвати факти технічної незалежності радянської країни від “акул імперіалізму”, Укртрестсільмаш експортував у 1925/26 р. плугів, букерів, жаток, борін, віялок на суму 0,5 млн. крб. [25, ф. 34, опис 10, спр. 1260, арк. 206]. Українські заводи “Серп і Молот”, “Плуг і Молот”, “Комунар”, “Красная Звезда”, “Красный Прогрес” вивозили сільгосптехніку до Туреччини, Персії, серед якої 400 букерів, які вважалися дефіцитом в Україні [25, ф. 34, опис 10, справа 1272, арк. 5]. Основними

споживачами української сільськогосподарської техніки, експортна вартість якої у 1929 р. зберігалася на рівні 0,5 млн. крб., були Персія, Туреччина, Монголія, Маньчжурія, деякі балканські країни [25, ф. 34, опис 10, справа 922, арк. 9].

Продаж техніки, якої бракувало сільському господарству України, був швидше пропагандою – “експортом досягнень соціалістичної промисловості”, ніж її реальними можливостями. Європейський ринок сільгоспмашин, особливо протягом другої половини 1920-х рр., мав надзвичайно широкий асортимент якісної техніки, яку Україна купувала обмеженими партіями, тому реалізація власних плугів і сіялок на східних ринках була звичайною заготівлею валюти для фінансових установ СРСР.

Отже, проаналізувавши джерела з питань незернового сільськогосподарського експорту, необхідно зазначити його різноманітну структуру та зростання обсягів. Фізичне та вартісне представництво українського сільськогосподарського експорту демонструвало організаційно-функціональний зв'язок України з міжнародним економічним товариством, засвідчуючи певною мірою свій статус. Експорт був сировинним, а за методами і формами реалізації, фіскальним, враховуючи державну монополію зовнішньої торгівлі, невідповідність заготівельних цін та експортних. Питома вага незернового експорту зростала у роки спаду хлібного, про що свідчить динаміка та структура товарообороту у 1922 р., 1924 р. та 1927 р. Українські виробники цукру, льону, хмелю, олії забезпечували союзний експорт цієї продукції, тобто домінували, але їх вивіз за кордон був обмежений. СРСР був імпортером цукру, льону, олії, тобто залежав від зовнішнього ринку, маючи їх дефіцит, особливо цукру та олії. Україна займала 30% незернового експорту СРСР. Радянська держава здійснювала його переважно за рахунок українських виробників. Зовнішньоторговельні установи країни не враховували вивіз сировини та продукції до Росії та інших республік, не вважаючи це за експорт. Виробництво цукру в Україні досягло такого рівня, який дозволяв забезпечити внутрішні потреби та експортувати, однак існували його обов'язкові поставки до центральних структур СРСР. Відсутність належної переробної промисловості в Україні змушувала її експортувати сировину, а не готову продукцію.

Участь державних та кооперативних секторів України в експортних операціях свідчила про безпосередній її вихід на міжнародні ринки, хоча і підконтрольний союзним установам.

Використана література:

1. Беркаш В. Основные вопросы скотоводства и мясного рынка // Хозяйство Украины. – 1925. – №1-2. – С. 95-115.
2. Владимиров В. Внешняя торговля Польши // Хозяйство Украины. – 1928. – №10. – С. 168-182.
3. Газін В.П. Економіка і зовнішня політика Веймарської республіки (1925-1933): східно-європейські аспекти / В.П.Газін. – Кам'янець-Подільський: КПДПУ, 1999. – 151 с.
4. Гиссен Д. Положение о Наркомвнешторге СССР // Внешняя торговля. – 1923. – №45-46.
5. Журавльова С. Організація та система регулювання зовнішньої торгівлі УСРР 1921-1924 рр. // Бористен. – 1999. – №12.
6. Золотарев А. Украина и внешняя торговля // Внешняя торговля. – 1925. – №42.
7. Золотарьов А.О. Кратки итоги и перспективы внешней торговли УССР // Хозяйство Украины. – 1925. – №3. – С. 118-132.

8. К итогам сбыта сахара в 1924-25 операционном году // Хозяйство Украины. – 1926. – №2-3. – С. 170-176.
9. Кабанов В.І. Виробничо-технічні зв'язки України і Німеччини в 1922-1932 рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук по спец.: 07.00.02 – “Всесвітня історія” / В.І.Кабанов. – Дніпропетровськ, 1994. – 17 с.
10. Кауфман М. Итоги и перспективы внешней торговли // Плановое хозяйство. – 1925. – №12. – С. 76-94.
11. Коломойцев П. На путях к общественной торговле // Хозяйство Украины. – 1927. – №10.
12. Копелев З. Достижения сахпромышленности, в частности Харьковского отделения Сахаротреста к десятой годовщине Октябрьской революции // Хозяйство Украины. – 1927. – №10.
13. Кривець Н.В. Українсько-німецькі відносини: політика, дипломатія, економіка. 1918-1933 рр. / Н.В.Кривець. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2008. – 322 с.
14. Левенштейн М., Швайцер И. Украинская маслособойная промышленность и мероприятия по ее укреплению // Хозяйство Украины. – 1927. – №8-9.
15. Лерман И. Украинское хмелеводство и мировой рынок хмеля // Хозяйство Украины. – 1927. – №10. – С. 130-138.
16. Либерман С. Мясной вывоз Украины // Хозяйство Украины. – 1926. – №2-3.
17. Мировая продукция сахара в 1921-1922 г. // Внешняя торговля. – 1922. – №27.
18. Мировой сахарный рынок // Внешняя торговля. – 1922. – №3.
19. Онуфриев В. Масленный кризис и масличные культуры Украины // Хозяйство Украины. – 1928. – №5.
20. Основные начала регулирования внешней торговли // Внешняя торговля. – 1924. – №30.
21. Совалов А. Экспорт сельско-хозяйственных продуктов в первом полугодии 1924-25 хоз. года // Внешняя торговля. – 1925. – №29-30.
22. Статистика. Основные показатели состояния мирового хозяйства // Хозяйство Украины. – 1925. – №1/2.
23. Статистический бюллетень 1925 г. – №3.
24. Хейфец Л.М. К вопросу о планировании и динамике нашей внешней торговли // Плановое хозяйство. – 1925. – №12. – С. 65-80
25. ЦДАВО України.
26. ЦДАГО України.
27. Ю.Г. Импорт сахара // Внешняя торговля. – 1925. – №39.

*Прохоренко О.А.
НПУ імені М. П. Драгоманова*

ЯКІСТЬ ЖИТТЯ ТА ПОБУТУ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ МІСТА ХАРКОВА В ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД (1945 – 1955 РР.)

У статті висвітлено та проаналізовано життя та побут науково-педагогічної інтелігенції міста Харкова в післявоєнний період (1945 – 1955 рр.): фактичний рівень матеріально-побутового забезпечення, житлові умови та умови науково-педагогічної праці, суспільні настрої викладачів ВНЗ м. Харкова.